

woningcorporatie. De bewoners moeten ouder dan vijftig jaar zijn. Dit gasthuis heeft nu 29 wooneenheden. In het kleinste gasthuis (Jacob en Annagasthuis) wonen nu voornamelijk jongeren (15 in aantal).

Het is duidelijk dat de auteur een grote kennis heeft van de geschiedenis van de stad Groningen en dat hij met veel liefde over deze stad schrijft. Wel had het boekje aan kracht gewonnen als hij de doelgroep voor wie dit boek (blijkens het colofon) bestemd is, meer in gedachten had gehouden bij het schrijven. Overigens is alleen in het colofon te lezen dat het boek geschreven is als basis voor een project bij lessen culturele en kunstzinnige vorming en ter ondersteuning van een cultureel evenement in het kader van de open monumentendag 2004. Voor de lezer blijven de pretenties van het boek onduidelijk. Bij het lezen van het eerste hoofdstuk, dat een poëtische lofzang op de stad Groningen bevat, krijgt de lezer het idee dat er een literair werk zal volgen. Wie een blik op het uitgebreide notenapparaat werpt, zou eerder denken aan een puur wetenschappelijk boek. Deze wisselende benadering blijft het hele boek door een probleem; hoewel het boek heel veel informatie bevat, schiet het als basis voor lessen hier en daar toch wel tekort. Sommige termen, zoals bijvoorbeeld 'guano' (69) worden niet uitgelegd. Ook worden woorden zoals 'provenier' soms eerst gebruikt (34) om dan pas vele pagina's verder (54) uitgelegd te worden. Verder zijn de vele type- en redactiefouten storend.

Maar ook als boek met eventuele wetenschappelijke pretenties ontbreekt één en ander. Op pagina 14 wordt bijvoorbeeld verwezen naar een boek uit 1978 waarin meer dan dertig Groninger gasthuizen worden behandeld. De schrijver(s) van dit boek worden niet vermeld, ook niet in een noot. De auteur doet ook geen poging om vergelijkingen met andere Groninger gasthuizen of met hofjes elders in het land te maken. Hij slaagt nog het meest in het enthousiasmeren van de lezer. Het hoofdstuk over de gebouwen van de gasthuizen laat zich lezen als een reisgids en je krijgt zin om met het boek in de hand door de stad Groningen rond te gaan lopen. Een plattegrond en een beschrijving van de binnenkant van de huisjes hadden in dit hoofdstuk niet misstaan.

B. C. Meijerman

P. van de Laar, M. van Jaarsveld, *Historische atlas van Rotterdam* (Amsterdam: SUN, 2004, 79 blz., ISBN 90 5875 144 9).

Op het oog is de *Historische atlas van Rotterdam* een mooi koffietafelboek. Het ziet er fraai uit met de prachtigste kleurenreproducties van oude schilderijen, kaarten en foto's. Bij nadere beschouwing blijkt de atlas meer dan een 'plaatjesboek'. De teksten zijn verzorgd door P. van de Laar, bekleeder van Jurriaanse-leerstoel 'Geschiedenis van Rotterdam' bij de Erasmus-universiteit, en door M. van Jaarsveld, die als onderzoeksassistent verbonden is aan die leerstoel. Het feit dat Van de Laar tevens hoofd Collecties van het Historisch Museum Rotterdam is, moet hebben bijgedragen aan het succes van het geheel. Het colofon verradt bovendien dat er uitgebreid onderzoek is gedaan naar de (beeld)geschiedenis van de stad. Achterin het boek is een lange bronnenlijst en illustratieverantwoording opgenomen. Er is echter geen notenapparaat.

In 35 hoofdstukjes worden alle belangrijke stedenbouwkundige ontwikkelingen van Rotterdam onder de loep genomen. De lezer reist mee vanaf het prille begin aan het veenmoeras waar de parochie Rotta ontstond tot Rotterdam als 'Manhattan aan de Maas.' Elk hoofdstukje is precies twee pagina's lang en alle zijn mooi geïllustreerd. In elk hoofdstuk wordt verteld hoe de stad veranderde van aanzien. Het gaat hierbij zowel om nieuwe bouwwerken als de aanleg van

havens en kades. Ook besluiten die toch niet zijn uitgevoerd, hebben een plekje gekregen. Het vaste stramien maakt de atlas overzichtelijk en prettig om te lezen. Wel zijn sommige hoofdstukken wat compacter dan andere. Het moet lastig zijn geweest om de geschiedenis van sommige roerige tijden in één hoofdstukje te persen. Hier en daar is te merken dat er keuzes zijn gemaakt. Zo krijgt de tijd van 1850 tot aan 1940 maar liefst in dertien hoofdstukken aandacht. Heel begrijpelijk is dat er ook veel aandacht is voor de keuzes die werden gemaakt na 1945. Het plan Witteveen, basisplan Van Traa en plan 2000+ worden alle uit de doeken gedaan. Jammer is dat er nergens echt diepgaand wordt verteld over bouwwerken. Een korte vermelding en een enkele foto is alles wat we van bijzondere bouwwerken als de kubuswoningen te weten komen.

Een inwoner of kenner van Rotterdam zal zeker uit de voeten kunnen met de vele verwijzingen naar gebouwen of straten in de tekst. Toch is het boek ook voor een geïnteresseerde leek goed te volgen. De atlas is bovendien niet alleen een naslagwerk over de stad Rotterdam maar biedt ook een leuk inzicht in de ruimtelijke ordening van Nederland. Vragen als 'wat doen we met een zich uitbreidende stad' of 'hoe lossen we het transportprobleem op' hebben zich uiteraard overal in Nederland voorgedaan. Ideeën als het bouwen van tuindorpen in de jaren dertig of wijken als intieme leefgemeenschappen in de jaren vijftig hebben in alle steden hun sporen nagelaten.

De *Historische atlas* leest vlot. Wel moet de lezer het niet vervelend vinden veel jaartallen in de tekst aan te treffen. Het is wellicht de vraag of in de huidige opzet van dit boek werkelijk bij elk besluit ook het jaartal moest worden vermeld. Door de strakke indeling van de hoofdstukken is het nauwelijks mogelijk zich te vergissen in de tijd. Er zullen hopelijk niet veel mensen zijn die de atlas slechts als encyclopedie van feitjes zullen gebruiken. De atlas is een goed geschreven boek waar de stad Rotterdam blij mee mag zijn. Als leuke toegift zijn bovendien de foto's van Hajo Piebenga opgenomen. Deze fotograaf maakte in 2004 voor de expositie 'U bevindt zich hier' een serie foto's vanuit hetzelfde standpunt als oude meesters. De oude schilderijen en de foto's zijn meestal naast elkaar afgedrukt. In één oogopslag is de opmerkelijke bouwgeschiedenis van Rotterdam helder.

Saskia Wubbolts-de Boer

R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis* (Leuven: Universitaire pers, 2004, xiv + 484 blz., €55,-, ISBN 90 5867 416 9).

Het staatsvormingsproces dat grote rijken als Engeland, Spanje en Frankrijk al tijdens de Middeleeuwen doormaakten, werd gekenmerkt door centralisatie of hiërarchisering, uniformering en natuurlijk bureaucratisering. We zien het resultaat ervan in de piramidale opbouw die de staatsstructuur en -instellingen kregen met de monarch aan de spits. Lokale en regionale verschillen en eigenaardigheden moesten verdwijnen en daarmee ook autonomie en identiteit. Rechtscodificatie en centrale rechtsprekende organen zorgden op den duur voor rechtseenheid en als bijverschijnsel voor rechtszekerheid en rechtsgelijkheid. Dit is een proces geweest dat vele eeuwen in beslag heeft genomen; het was niet rechtlijnig, liep niet synchroon in de diverse staten en ging ook niet zonder schokken gepaard, maar de tendens ervan is onmiskenbaar.

Een min of meer vergelijkbaar proces van centralisatie en uniformering — eufemistisch harmonisatie genoemd — zien wij de laatste halve eeuw optreden in 'Europa'. Daar begon dit gelijksoortige proces echter met economische samenwerking. Eén staatsbestel is er (nog) niet. (Over dit merkwaardige fenomeen: Paul Kapteyn, *Markt zonder staat. Het Europese dilemma*